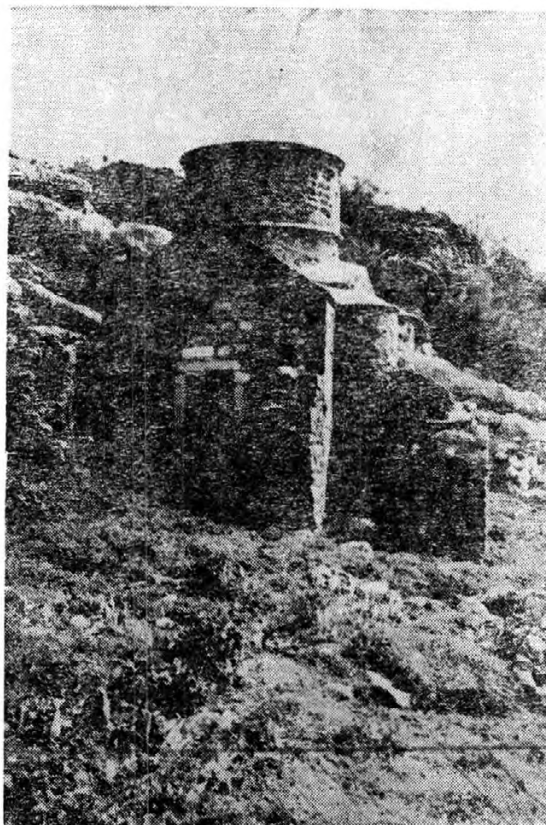

СКРИПТОРИЈ СКАДАРСКОГ ЈЕЗЕРА

Почев од XII вијека на простору Црне Горе постојали су преписивачки центри — скрипторији чији се рад одвијао у разним крајевима све до XIX вијека. У непрекидном раду и развоју смјењивале су се само њихове улоге у томе гдје и када је који од њих у одређеном периоду био већи и познатији. До XV вијека били су познати преписивачки и илуминаторски центри који су радили на сјеверу Црне Горе као Бијело Поље са црквом св. Петра и Павла и манастиром Никољцем, затим манастир Морача, да би крајем XIV в., због политичких а и економских неприлика, њихов даљи слободан и несметан рад био угрожен. У таквим отежаним условима, под турском окупацијом, настављана је преписивачка дјелатност у њима, а и у другим манастирима, али мањег обима и мање успјешно у односу на позната дјела стварана ранијих година. Док се у овим скрипторијама радило с времена на вријеме, на простору Скадарског језера крајем XIV вијека формира се нов центар о чијем се раду врло мало зна. Према сачуваним примјерцима књига може се констатовати да је његова активност трајала све до задњих деценија XV вијека и да је дуги низ година на Скадарском језеру његовано књижевно и умјетничко стваралаштво.

Нагли развој преписивачке и илуминаторске дјелатности почиње у вријеме доласка Балшића, а затим Црнојевића, када се развија градитељство и друге умјетничке и културне активности. На острвима и у приобалном дијелу обнављају се старе црквене грађевине, подижу нове задужбине, формирају градови-утврђења и шире манастирски комплекси, што све подстиче различити умјетнички рад и истовремено ствара услове за развој преписивачке дјелатности. Њен рад се одвијао на више мјеста у црквама и манастирима на острвима („горицама“) Скадарског језера и у његовој околини. Према сачуваним записима, помињу се Старчево, Марачник, Бешка, Врањина, Горичани и Крњице.

Сл. 1 — Манастир Старчево на истоименом острву у Скадарском језеру

Према поменима мјеста да се закључити да су у скоро свакој цркви писане књиге у разним периодима, а и истовремено. Положај и амбијент Скадарског језера пружао је изванредне услове за књижевно и умјетничко стваралаштво, а био је и простор који је омогућавао непосредне контакте са умјетношћу и културом Приморја и Италије. Традиција у умјетничком изражавању, карактеристичном за рад претходних преписивачких центара, допуњавана је новим стилским утицајима везаним за умјетност Запада. Мање се такав утицај осјећао на књижевни садржај, али зато је био уочљив у умјетничкој обради књига, тј. у ликовним елементима обраде повеза и начину илустровања и украшавања текстова.

Почетак преписивачког рада и најстарији датирани примјерци књига везују се за манастир Старчево, који је подигнут, односно обновљен 70-тих година XIV вијека, а име је добио по старцу Макарију по коме се и острво називало Горица старца Макарија.

Сл. 2 — Манастир Марачник на истоменом острву у Скадарском језеру

Сл. 3 — Црква св. Госпође — задужбина Јелене Страцимировић Балшић,
на острву Бешкој у Скадарском језеру

Од рукописа који су писани на Старчевој Горици до сада су идентификована два: Пролог који се налази у Државној библиотеци у Берлину, писан седамдесетих година XIV вијека, како се у сачуваном запису наводи: „... у Горици светог старца Макарија ва дни благочастивога Бурђа Балшића“.¹ Други рукопис је Четворојеванђеље Старчеве Горице, откривен прије десет година у библиотеци Марциана у Венецији², за који се сматра, на основу стилских карактеристика књижевне и умјетничке обраде, да је писан, такође крајем XIV вијека, на Старчеву. У рукопису се налази неколико записа са поменом острва Старчева. На једном мјесту пише: „си тетро евангелије старчеве горице“. Пролог и Четворојеванђеље су и најстарији до сада познати и сачувани рукописи који потичу са Скадарског језера. Оцијењени као радови високих умјетничких квалитета, једини су и необично драгоцјени споменици, који донекле показују о каквом се стваралаштву може предпостављати да је на Старчеву његовано.

Рукописи настали у XV вијеку на Скадарском језеру, по писима њихових преписивача, писани су и у другим црквама: у Горици Бешкој, на Врањини и у Горичанима. Изгледа да су скоро све постојеће цркве у току XV вијека биле преписивачка мјеста обједињена карактеристикама једне школе, чији је центар свакако био Старчево.

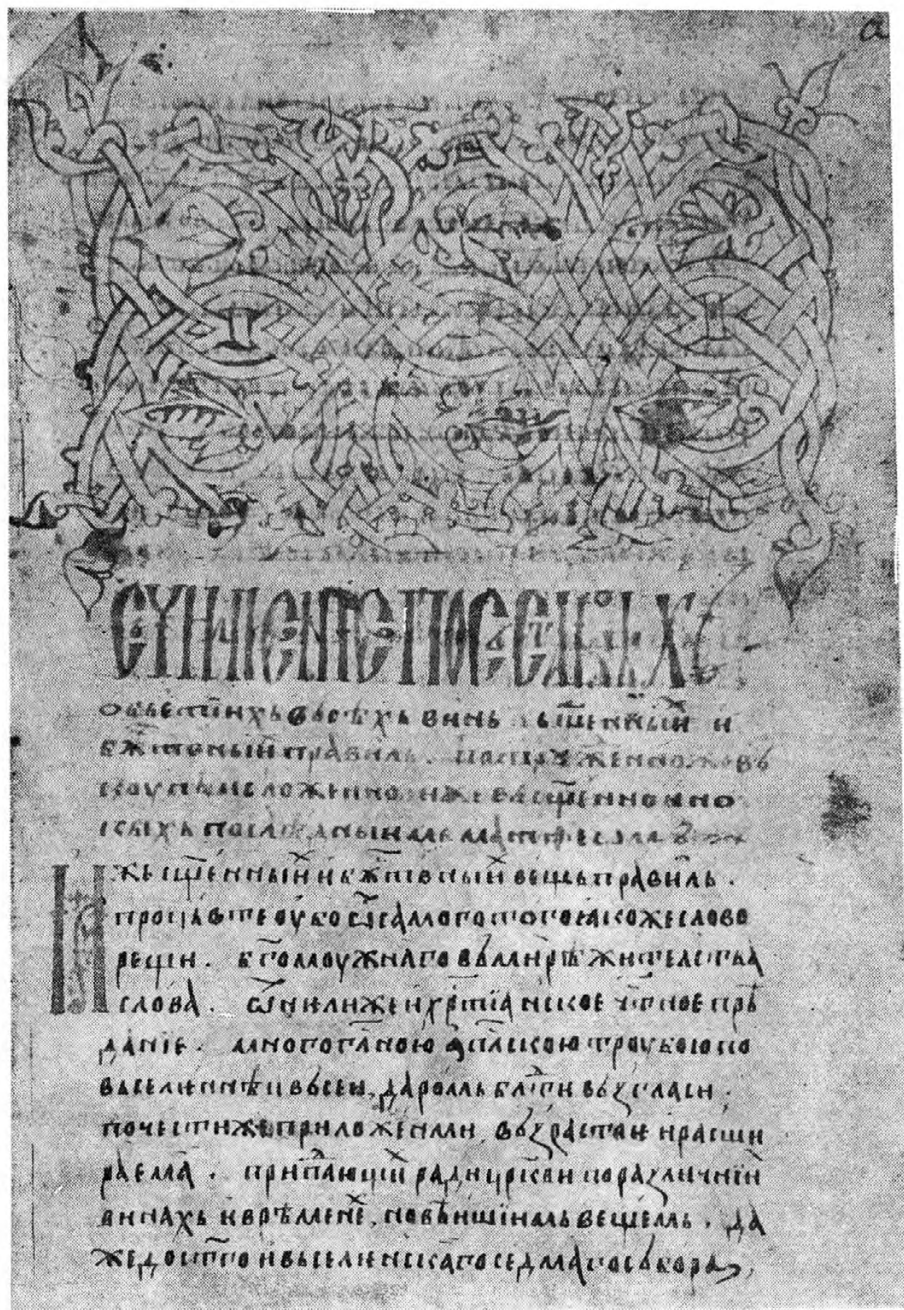
Познат и сачуван рукопис, који је писан у првим деценијама XV вијека, је Цетињски псалтир, који је некада припадао Цетињском манастиру, а налази се у Свеучилишној библиотеци у Загребу (Р 3349). Писан је у неком од поменутих манастира, издваја се од осталих специфичношћу сликаних украса и мотива³. Овом периоду припада и у литератури често помињано Врањинско четворојеванђеље, које је писао јеромонах Мина 1436. године, а које се, према неким наводима, налази у Одеси. О његовом изгледу, стилским особинама умјетничке опреме и другим карактеристикама нема ближих података.

Од изузетног су значаја за преписивачки рад скрипторија на Скадарском језеру и за књижевно и умјетничко стваралаштво два веома драгоцјена рукописа које су писали Никон Јерусалимац и Јелена Балшић. Један је Шестодневник, који се налази у Црквеном музеју манастира Савине. Сачувани запис говори о томе да је писан 1439/40. год. руком Никона Јерусалимца на острву Горици Бешкој. Други рукопис — Горички зборник, настао 1441/42. године, дјело је истог мајстора Никона Јерусалимца, у коме је посебно интересантно што је писац унио

¹ Историја Црне Горе, 2, 2, Титоград, Димитрије Богдановић, Књижевна заоставштина XIV вијека.

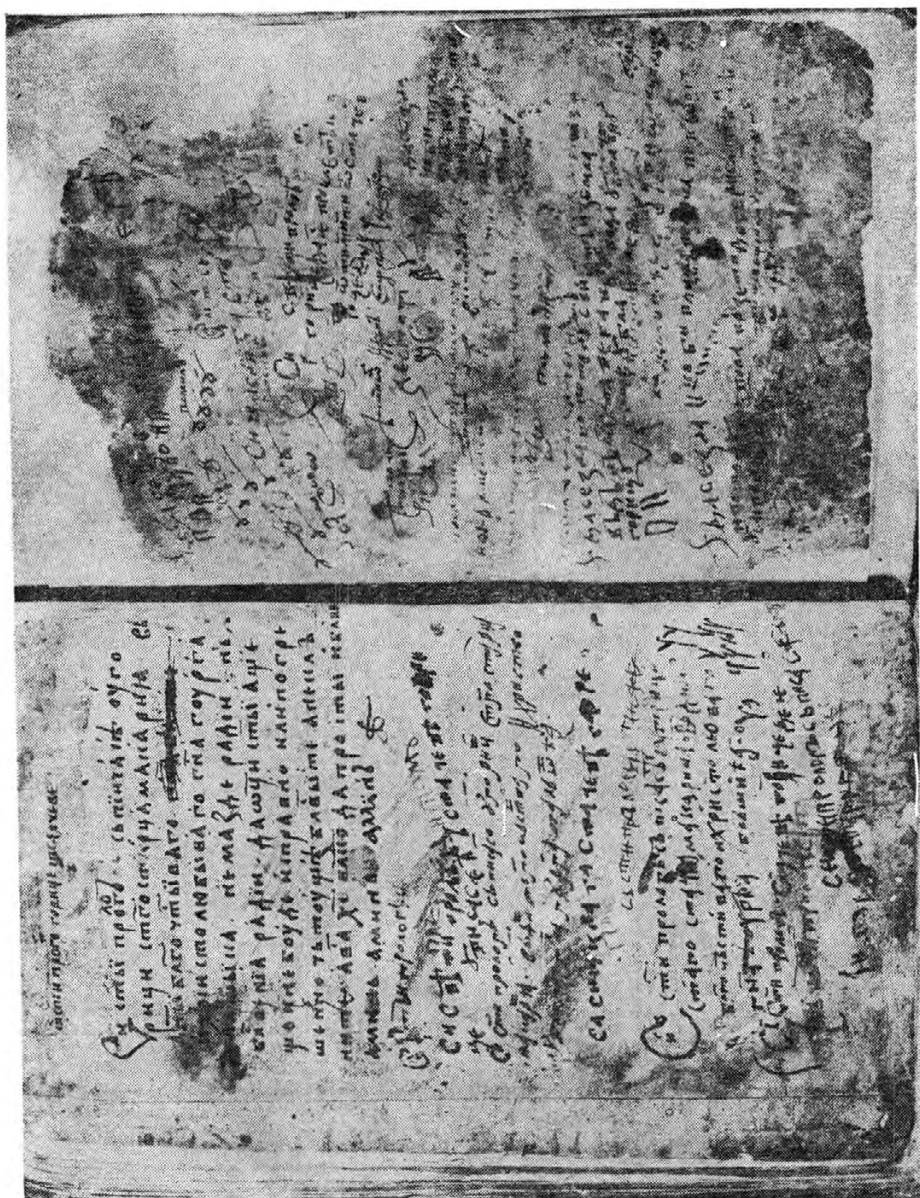
² Др Јованка Максимовић, Зборник за ликовне уметности бр. 12, Матица српска, 1976. Четворојеванђеље Старчеве Горице, стр. 58.

³ Историја Црне Горе, 2, 2, Титоград, 1970. В. Бурџић, Умјетност.

Сл. 4 — Четворојеванђеље Старчеве Горице, крај XIV в.

Сл. 5 — Прилог Старчеве Горице, Берлин, Државна библиотека бр. 29 (Вук); Запис на задњем листу писан 70-их година XIV вијека

дио своје преписке са Јеленом Балшић, које је у виду посланица писала у Горичанима Никону Јерусалимцу.⁴ Рукопис се налази у Српској академији наука и уметности.

Из 1453. године потиче рукопис Властарева синтагма или Синтагма Матије Властара (писао је Ђакон Дамјан за архиепископа Јосифа). Рукопис се налази у Музеју Српске православне цркве у Београду, инв. бр. 45. На листу 335 р је запис да је рукопис писан у мјесту Копориња 17. маја 1453. године. На основу анализе овог рукописа, према стилским и књижевним особинама, претпоставља се да је везан за Скадарско језеро и неки од подручних скрипторија. „Мјесто Копориња није ни до данас убицирано, али нема разлога да се оно тражи негде ван територије Зете“.⁵ Податак да је Властарева синтагма писана за архиепископа Јосифа потврђује везу овог рукописа са Скадарским језером. Архиепископ Јосиф у изворима се помиње и као митрополит архиепископије Зете чије је сједиште у том периоду било у манастиру Врањини, коме је и овај рукопис припадао.⁶

Овој групи дјела пониклих на подручју Скадарског језера припадају и рукописи писани задњих деценија XV вијека, и то: Празнични минеј из 1483. године, који се налази у Универзитетској библиотеци у Торину, и рукопис Часловац из 1486. године, који се помиње као дјело преписивача Николе Косијера.

Поменути рукописи обухваћени овим текстом су само они о којима постоје тачни подаци и који су сачувани. Иако их је мали број, њихово постојање свједочи о једном дугом и необично важном раду који се одвијао на простору Скадарског језера. Слободно се може констатовати да је то била једна од најпознатијих школа књижевног и умјетничког стваралаштва са веома дугом традицијом и именима књижевника и илуминатора који су ову школу обиљежили. Именима која су позната и на која се до сада наишло (Старац Макарије, Мина, Никон Јерусалимац, Јелена Балшић, Дијак Димитрије, Никола Косијер) са пуно разлога могу се додати и имена познатих мајстора штампарства — Макарије штампар књига у штампарији Црнојевића и Пахомије који је радио у штампарији Божицара Вуковића у Венецији о чему говори и текст на икони Нерукотворени образ у коме је записао: „трудих се о сем писаних . . . . . јеромонах Пахомије от остров Диоклецијскога језера . . .“. Веза ова два позната штампара са преписивачком школом Скадарског језера

⁴ Б. Трифуновић, Две посланице Јелене Балшић и Никонова „Повест о јерусалимским црквама у пустињским мјестима“, Књижевна историја 5, св. 18, Београд.

⁵ Историја Црне Горе, 2,2, Титоград, 1976, Д. Богдановић, Књижевност.

⁶ В. Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу Српског народа, Београд, 1950.

огледа се и у стилским карактеристикама умјетничке опреме књига, у коришћењу сликаних украса за израду дрвореза којим су украшаване књиге издате у овим штампаријама. Поред тога што је утицала на штампарство, она је и условила рану појаву и развој штампарства код нас, што се не може сматрати случајношћу и изненађењем када се зна да је традиција писане рјечи била тако дуга и врхунских квалитета. Писање књига у подручју Скадарског језера представљало је за штампарство посебно искуство, образовало је мајсторе за овакву врсту дјелатности, који су своје знање лако прилагођавали новој врсти технике.

Заједничке карактеристике рукописа насталих у црквама и манастирима Скадарског језера су: у њиховом књижевном садржају, често изузетно наглашаваних вриједности, затим у њиховој форми и умјетничкој обради преко које се прати стил и развој примијењене умјетности овог периода (начин обраде кожних повеза, умјетност израде сребрних и златних окова, писмо и илуминаторска вјештина, преко чега су мајстори ових радионица изражавали своју креативност и манир који је његовала ова школа).

На основу досадашњих сазнања о преписивачкој дјелатности на подручју Скадарског језера и на основу изложених података да се рад одвијао у више разних мјеста, да су стилски изражавали особине једног подручја, назив Скрипториј Скадарског језера (који је дат у наслову) најбоље би изражавао цјелокупан рад који је трајао више од сто година.

Циљ овог излагања је био да, кроз информисање о сачуваним и познатим примјерцима књига Скрипторија Скадарског језера, подстакне на систематско истраживање наше старе рукописне и штампане књиге, чему до сада, нажалост, није посвећена одговарајућа пажња, што зачуђује кад се зна да ни у једној другој области културе у Црној Гори није позната тако дуга и континуирана дјелатност.

Rajka VUJOŠEVIĆ

SCRIPTORIUM OF LAKE SKADAR

Summary

On the islands of Lake Skadar and in its surrounding, in monasteries and churches — on Starčeva Gorica, Vranjina and Goričani, an important transcribing center — scriptorium, used to work from seventies of XIV to eighties of XV century. The greatest activity of this scriptorium develops in period of reigning of Zeta's dynasties Balšićs and Crnojevićs.

Among the large number of books written in monasteries of this scriptorium, there are just a few preserved until now, respectively identified, and from the names of numerous transcribers, just a few are known today. Among the identified and preserved handwritings from Lake Skadar's scriptorium, the following are more significant: *Prologue*, written in seventies of XIV century on Starčevo, being kept in State Library in Berlin, *Four-gospels*, written at the end of XIV century on Starčevo, being kept in Library of Marcian in Venice, *Cetinje's Psalter*, written in first decades of XV century, being kept in University's library in Zagreb, *Vranjina's Four-gospels*, written in Vranjina in 1436, according to literature data was in Odesa, *Šestodnev* (Liturgy book) written in 1439/40, being kept in Serbian Academy of Sciences and Arts, *Holiday Menaion* (four monthly code from 1483/4) — being kept in University library in Torino, *Prayer book* from 1486.

Famous transcribers of these and other books were: Old Man Makarije, Monk Mina, Nikon of Jerusalem, Jelena Balšić, Dijak (pupil) Dimitrije, Nikola Kosijer, Monk Pahomije.

Emphasizing that on space of today's Montenegro literary activity was continuously performed, at first handwriting and then press, almost from the beginning of Slavic until nowadays, where the activity of Lake Skadar's scriptorium represents an important stage, the author points to the necessity of further systematic investigation of this important cultural heritage.

